

MINULOST EVROPSKÝCH UNIVERZIT A BUDOUCNOST EVROPSKÉ VZDĚLANOSTI

Zpráva z konference *History of European Universities. Challenges and Transformations*. Lisabon, 18.–20. dubna 2011

Antonie Doležalová, VŠE v Praze

Univerzity jsou typickými evropskými institucemi už od období středověku. V historii Evropy hrály klíčovou roli v procesu sociálních, náboženských, ideologických i kulturních změn. Obrazem těchto procesů je také univerzita v Lisabonu – založena v letech 1288–1290, v roce 1537 přesunuta do Coimbrы, aby byla znovu založena v Lisabonu v roce 1911. V roce 2011 tedy oslavila tato znovu založená univerzita první století svého trvání. Při této příležitosti svolalo vedení univerzity spolu s Mezinárodní komisí pro historii univerzit konferenci s názvem *History of European Universities. Challenges and Transformation*. V první výzvě navrhli pořadatelé pozornosti budoucích referujících tři okruhy témat:

1. šíření vzdělanosti: disciplinace společnosti a formování identit, evoluce vědeckých oblastí a interdisciplinarita
2. univerzity na periferii: specifika formování univerzit na evropských periferiích, vztahy mezi nimi a univerzitami v centrech, adaptace univerzit na lokální kontext
3. univerzity ve srovnávací perspektivě: strategie přípravy studentů, role univerzit při formování elit, diskuse o smyslu univerzitního vzdělávání.

Na tuto výzvu reagovaly desítky vědců ze 16 zemí světa. Více jak sto se jich potom v Lisabonu skutečně sešlo, mezi nimi dva zástupci z ČR, aby přednesli své referáty v osmi sekcích. V tomto krátkém ohlédnutí za uvedenou konferencí ve stručnosti představím její celkový program a jednání alespoň několika konkrétních sekcí.

Každý jednací den konference začínal hodinovou úvodní přednáškou na téma některé z bezprostředně následujících sekcí. Poté se účastníci rozdělili podle svých preferencí do těchto sekcí – probíhaly vždy dvě současně. Každý jednací den byl rozdělen do čtyř dvě a půl hodiny dlouhých bloků, každý referát trval 15 minut a v každé sekci proběhla alespoň půl hodinová diskuse. Názvy jednotlivých sekcí napoví mnohé o jejich konkrétním obsahu:

1. Měnící se koncepce univerzit a politiky ve směru vědy a vzdělávání
2. Univerzity mezi lokální a národní dimenzí
3. Univerzity v extrémním politickém kontextu
4. Univerzity a disciplinování společnosti

5. Univerzity na periférii
6. Univerzity od středověku do předindustriální doby
7. Univerzity, studentský život a studentská hnutí
8. Univerzity, jejich archívy a sbírky

Vzhledem k paralelně probíhajícím sekcím, představím blíže pouze první tři z nich, které patřily, co do počtu referátů, k těm nejpočetnějším, a v jedné z nich zazněly i oba české referáty.

V první sekci, *Changing conceptions of University and Scientific policy*, navázali řečníci na otevírací ranní přednášku Yvese Gingrase (*The transformation of the universities: from the Church to the market*) a její klíčovou tezi o nebezpečné tendenci posunovat studijní obory k potřebám trhu: univerzity byly sice vždy pod tlakem trhu, řekl Gingras, ale dnešní situace znejistňuje humanitní fakulty, pro které je dosahování profitu a spojení se zájmy trhu komplikovaným úkolem. V sekci se potkali přednášející napříč Evropou: z univerzity v Oxfordu, Cambridge, Lundu, Londýna, Orleáns, Leidenu a několika portugalských měst. Hlavním tématem všech přednášejících byly vztahy mezi univerzitami a společností, zvláště státem jako politickou mocí. Thomas Keiserfeld (*University of Lund*) upozornil na to, jak úměrně s požadavkem univerzitní autonomie roste závislost univerzit na externích finančních zdrojích: švédské univerzity získávají z přímých státních subvencí pouze 50% svých zdrojů. Tím se do hry nezbytně dostávají externí zájmy, a dochází k jistým tenzím mezi politickou autonomií a ekonomickou závislostí jednotlivých škol. Sally Hancock (*Imperial College London*) se zabývala doktorským studiem v ekonomii a jeho perspektivami – upozornila přitom na požadavek „produkovat“ absolventy vzdělané ve „STEM“ (*Science, Technology, Engineering, Math*). Referáty portugalských akademiků se vracely k možnému transferu myšlenek od prestižních univerzit k nově se rozvíjejícím – to se jevilo v průběhu konference být typickým „portugalským“ tématem, které ale není zcela bez souvislosti s českou situací, a které by Česko mohlo zajímat. Závěrečný referát sekce se pozastavil nad otázkou, zda jsou univerzity a jejich výzkumný rozměr v ohrožení – z portugalské a anglické pozice referující odpovídali, že základní charakteristikou dnešních univerzit je právě fundamentální změna ve „společenské smlouvě“ mezi univerzitami, vědou a státem – stává ze z ní totiž „Triple Helix“ definovaný jako vztah mezi univerzitami, vládou a průmyslem.

Předmětem diskuse potom byly různé koncepty, resp. modely postavení univerzit ve společnosti, ale také otázka neexistujícího konsensu v internacionalizaci ve vzdělávání – zde se např. hovořilo o roli a dopadu konferencí rektorů na vzdělávací systém a jejich schopnosti generovat národní systémy vědy a techniky. Někteří účastníci upozornili také na fakt, že dnes chybí i konsensus o samotné definici toho, co je to znalost nabytá vysokoškolským studiem. Opakovaně se také diskutující vraceli k otázce, do jaké míry jde v univerzitním životě o realizaci humboldtovského požadavku univerzitní svobody a do jaké míry je představa o sociální roli vzdělání pouze sociálním konstruktem, a věda je politická. Je trh se vzděláním pouze klíší, které se používá, aby se vyhovělo politické objednávce nebo je to holý fakt, a všichni účastníci akademického provozu jsou jenom tržními hráči? V této otázce mezi disku-

tujícími panovala shoda: univerzity nejsou firmy na „dělání peněz“, i když je v mnoha ohledech připomínají – způsobem řízení, jeho byrokratizací, a na druhé straně také přejímají část návyků vládních struktur a jejich byrokratického řízení.

Druhá sekce, *Universities between local and national*, se jak v referátech, tak v následující diskusi, věnovala třem tématům: vstupu univerzit na periferii velkých center, transferu myšlenek z tradičních univerzit do těchto nově vzniklých, a vlivem změny politických režimů na univerzitní svět. Hned v úvodu zazněl z českého pohledu zajímavý příspěvek Christofa Aichnera (University of Innsbruck), který poukazyval na silný vliv mimovědeckých aspektů, zvláště politického charakteru, na vývoj univerzit v Rakousko-Uhersku ve druhé polovině 19. století a na to, jak tyto instituce napomáhaly vytvářet „národní pocity v multinárodní říši“. V rámci Evropy bylo zřejmě pro univerzity vznikající v polovině 19. století typické vytváření kontaktů mezi vědeckými a praktickými pracovišti - u přírodních věd se projevoval tento prvek např. spoluprací se vznikajícími zoologickými zahradami, což měla být cesta k popularizaci vědy dobovými prostředky – doby, která neznala marketing a reklamu v dnešním pojetí.

Nizozemský příspěvek J. J. de Boera (University of Twente) o univerzitě v Twente založené v roce 1961 ukázal, jak se tato lokální univerzita stala modelem nového typu „rezideční“ univerzity, protože zde chyběla univerzitní tradice, a jak se v průběhu posledních 15 let dokázala přetransformovat z čistě technologické školy na školu otevřenou také sociálním a biomedicínským vědám. Jiným příkladem „univerzitní periferie“ je periferie institucionální: o Open University založené v roce 1969 ve Velké Británii hovořil C. C. Bissell (Open University UK). Byla založena s cílem otevřít vzdělání všem, doslova bez požadavků na dřívější vzdělání a povinnosti navštěvovat přednášky, přitom v kvalitě srovnatelné s tradiční univerzitou. V diskusi se potom účastníci shodli na dvou tezích: lokální univerzity sice mohou sehrát experimentální roli, kterou si s tradičními, do středověku sahajícími pracovišti nelze spojovat, ale zakládání lokálních univerzit je třeba chápat jako silný výraz welfare state a „proletarizace“ vědy.

Vliv válek na univerzitní vzdělávání ukázalo hned několik referátů: zásadní změny do fungování evropských univerzit vnesly určitě obě války 20. století. Ovlivnil je totiž už samotný způsob, jak se jednotlivé univerzity s válkou vypořádaly a jak se v ní angažovaly. Jak upozornil Tomáš Irish (Trinity College Dublin), způsobily ale také, že se univerzity začaly otevírat novým oblastem výzkumu a vzdělávání: už v průběhu první světové války vznikaly ve Velké Británii a Francii první kurzy a katedry ruských, italských či slovanských studií, přičemž výuka často reflektovala okamžité vojenské, politické a kulturní spojení. Z Evropy se tato vlna přenesla na konci války, v roce 1917. Robert Belot (University of Technology of Belfort Montbeliard) se zaměřil na to, jak války ovlivnily koncept vzdělanosti a reflexi role univerzity a vědců v rozvoji politického a občanského uvědomění a posilování národní pozic. Ukázal, jak stejně silně jako teoretické akademické diskuse, ve francouzském prostředí na půdě Akademie věd, mají vliv také vztahy vědeckých znalostí k jejich praktickým aplikacím, a vztahy mezi vědou a technikou.

Ambivalentní vliv mocenských přesunů velmi dobře ilustruje případ univerzity ve Štrasburku: Norbert Schappacher (University of Strasbourg) ukázal, jak vítězná moc nejprve v roce 1871 založila německou univerzitu, po roce 1914 se univerzita stala nástrojem francouzské odplaty, a do třetice po nacistické okupaci odplaty německé. Takže během 70 let se ve Štrasburku vystřídaly tři univerzity, z nichž každá má své specifické prvky. To činí „štrasburský případ“ zcela specifickou historií a ukazuje, jak univerzity na hranicích prochází změnami svého habitu pod vlivem odlišných národních modelů vzdělání a jak mobilizace, resp. demobilizace vědců kopíruje probíhající válečný konflikt. Podobně španělský příspěvek Antonie R. Rosella (Universitat Politècnica de Catalunya) představil dosud poměrně neznámou kapitolu španělských dějin, a sice pokus nově definovat roli inženýrství v době španělské republiky. Projekt vzešel z armádní složky moci okolo generála Primo de Rivery v roce 1923.

V třetí sekci se vše vypovídajícím názvem *Universities in extreme political context* příhodně vystoupili oba čeští účastníci, ale také zástupce Maďarska či Ruska. Jak ostatně řekl Gabor Pallo (Hungarian Academy of Science), Maďarsko vlastně většinu dvacátého století prožilo v extrémním politickém kontextu – není tedy náhodou, že v této sekci se sešli vědci ze zemí se zkušeností diktatur. Sekci zahájil Petr Svobodný (Ústav pro dějiny Karlovy Univerzity). Svůj příspěvek zaměřil na postižení měnícího se statusu univerzit ve střední Evropě během turbulentního 20. století. Politické změny totiž zásadním způsobem ovlivnily jak vědecký, tak vzdělávací program univerzit. Zatímco rozpad Rakousko-Uherska vedl k založení mnoha národních států, které dávaly prostor novým vysokoškolským pracovištím, nacistická okupace vedla k instalaci nového řádu a uzavírání vysokých škol, a dílo dokonalo vytvoření sovětského bloku, v jehož rámci byl středoevropským zemím implantován sovětský model vědy a vzdělávání. Politické, sociální a kulturní změny spojené s obdobím po roce 1989 pak otevřely cestu k novým změnám vědeckého a vzdělávacího systému v jednotlivých zemích regionu. Druhý referát přednesla autorka této zprávy (Vysoká škola ekonomická v Praze) a představila v něm základní mezníky v konstituování vysokého ekonomického školství v Čechách, resp. Československu. Přitom poukázala na dva aspekty tohoto procesu: vztah mezi kontinuitou a diskontinuitou v jejím persónálním i obsahovém vývoji, a politizaci samotné ekonomie jako vědní disciplíny v různých režimech.

Klíčové teze, které v referátu zazněly, podpořil v následujícím vystoupení výše zmíněný G. Pallo, když poukázal na překvapivý paradox: namísto toho, aby univerzity byly světem akademické svobody, stávaly se spíše prvním místem politických změn. Cláudia Ninhos (FCSH-UNL, Portugal) ve své případové studii ukázala, jaké konkrétní strategie mohla používat totalitní propaganda: ukázala totiž, jak blízké byly vztahy v rámci akademické sféry mezi Portugalskem a Německem v době nacistického režimu. Projevovaly se nejen podporou studia v Německu, ale také prostorem pro nacistickou propagaci v Portugalsku. Pro českou praxi se zdály využitelné zkušenosti se změnou univerzitního systému v Rusku, o které hovořil E. G. Vodičev (Russian Academy of Sciences Novosibirsk State University, Russia). Univerzity po roce 1990 ztratily akademickou autonomii, soustředily se na učení

a rezignovaly na výzkum. Staly se plně závislými na státních zdrojích, jsou izolovány od mezinárodní vědecké komunity, na vědu se koncentrují pouze univerzity v hlavním městě. Ruský systém usiluje získat důstojné postavení v mezinárodních srovnávacích žebříčcích – a to cestou zavádění trendů ze zahraničí. Je však otázkou, zda tyto trendy mohou koexistovat s ruskou tradicí a zda jsou vůbec relevantní pro současné ruské podmínky. V každém případě jdou Rusové cestou identifikace specifických center excellence mezi stávajícími univerzitami, které mají v rovnováze výzkum a výuku. Na ně by se měla soustředit masivní státní podpora.

Stejně zajímavá jako přednesené referáty byla i následná diskuse, a to z jednoho důvodu: jestliže v sekci vystoupili vědci ze zemí, jež v průběhu dvacátého století zažily nějakou formu diktatury, mezi posluchači převážili zástupci zemí s převažující demokratickou tradicí a to bylo velmi dobré obsazení pro dlouhou a zajímavou diskusi. Její klíčovou otázkou byl problém personální kontinuity v postkomunistických vědeckých a univerzitních komunitách. Západoevropští a američtí vědci mají totiž znalosti pouze o „německém” modelu, kdy východoněmecká univerzitní pracoviště se po roce 1989 otřásla v základech a jenom málo z nich má dnes svého vedoucího či ředitele z bývalého východního Německa. Stejně tak platí, že v rámci bývalého západního Německa se na akademické pozice jenom těžko dostávají vědci z bývalé NDR. S doc. Svobodným jsme překvapeným vědcům objasňovali, že Česko (a analogicky třeba Maďarsko nebo Rusko) nemělo své „západní” Česko, do nějž by sáhlo pro nové vědecké osobnosti. Takže vlastně personální kontinuita až na výjimky trvá, a ony výjimky jdou častěji na vrub věku nebo dobrovolné změny kariéry. Ale co se změnilo, je dostupnost literatury a dalších badatelských možností včetně zahraničních stáží a účastí na konferencích. A došlo-li ke změnám ve výuce a výkladu a badatelských přístupech, týká se to především humanitních oborů. O vysoké prestiži českých přírodních věd jsme nikoho přesvědčovat nemuseli.

Konference ukázala, jak samotný pojem univerzita představuje pro různé lidi a v různých dobách různé věci. U někoho vyvolá pocit nostalgie za ztracenou velkolepostí Evropy, u jiných pragmatismus ve vztahu k potřebám tržního hospodářství, u jiných futurologické vize. Právě slovo vize se však často skloňovalo v tom smyslu, že vize přestávají být součástí univerzitních programů; ti, kteří hájí povinnost univerzit otevírat nová témata a určovat nové cíle, jsou svým okolím často vnímáni (a nejen mimo akademickou půdu) jako „spolek bláznů”. Panovala také shoda v tom, že i když akademická svoboda má dnes jinou dimenzi, než měla za Humboldtových časů, existence univerzit bez výzkumu je mýtus.

Konferenci se podařilo vytvořit pomyslný most přivádějící k reflexi společných témat u tak odlišných oblastí, jakými jsou diskuse o evoluci vědeckých disciplín, roli lokálních struktur v disciplinaci společnosti, či pozici univerzit v kontextu západní liberální společnosti. Otevřela řadu otázek, které i v českém prostředí teprve čekají na své zodpovězení.